

ІНСТИТУТ ФІЛОСОФІЇ ІМЕНІ Г. С. СКОВОРОДИ
НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ НАУК УКРАЇНИ

РУПТАШ ОЛЬГА ВАСИЛІВНА

УДК 124.2:167/168

**ЕВРИСТИЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ПОНЯТТЯ СМISЛУ
В ГУМАНІТАРНОНАУКОВИХ ПАРАДИГМАХ ЗНАННЯ**

Спеціальність 09.00.09 – філософія науки

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора філософських наук

Київ – 2015

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі філософії Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича Міністерства освіти і науки України.

Науковий консультант: доктор філософських наук, професор
Марчук Михайло Георгійович,
Чернівецький національний університет
імені Юрія Федьковича,
завідувач кафедри філософії.

Офіційні опоненти: доктор філософських наук, професор
Добронравова Ірина Серафимівна,
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка,
завідувач кафедри філософії
та методології науки;

доктор філософських наук, професор
Кисельов Микола Миколайович,
Інститут філософії імені
Г.С.Сковороди НАН України,
провідний науковий співробітник
відділу філософських проблем
природознавства та екології;

доктор філософських наук, доцент
Іщенко Юрій Анатолійович,
Центр гуманітарної освіти НАН України,
завідувач відділу «Наукові і освітянські
методології та практики».

Захист відбудеться *25 вересня 2015 року о 14 годині* на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.161.01 в Інституті філософії імені Г. С. Сковороди НАН України за адресою: 01001, м. Київ, вул. Трьохсвятительська, 4.

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Інституту філософії імені Г. С. Сковороди НАН України за адресою: 01001, м. Київ, вул. Трьохсвятительська, 4.

Автореферат розісланий “ ” *серпня 2015 року*.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради,
доктор філософських наук

Т. В. Гардашук

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дисертаційного дослідження.

Проблематика філософії науки як осмислення структури наукового знання, засобів і методів наукового дослідження формувалася на ґрунті позитивістських настанов щодо соціокультурної нейтральності та кумулятивного характеру зростання наукових знань, тому до уваги брали переважно природознавчі дослідження та їхні результати. Але вже у середині ХХ століття намітився поворот до актуалізації проблем гуманітарних наук, які на той час досягли відповідного рівня концептуальної визначеності. Спираючись на філософські узагальнення В. Дильтейа, який висунув ідею наук про дух, а також неокантіанців баденської школи, передусім В. Віндельбанда, Г. Рикерта й інших, філософи та методологи науки вважали значущим обґрунтування наукового статусу гуманітарного знання, визначення його специфічних рис (порівняно зі зразками природничого знання), уніфікації нормативно-методологічної бази тощо.

Наприкінці ХХ та на початку ХХІ століть актуальною стала тенденція до інтеграції наук. Сьогодні йдеться вже не стільки про необґрунтованість і непродуктивність підлаштування гуманітаристики під стандарти природничих наук, скільки про гуманітаризацію ідеалу науковості загалом. Пошуки нового фундаменту для інтеграції знання зумовлені відмовою від механістичної картини світу й відповідних класичних уявлень про науку.

Реагуючи на методологічну кризу, філософи і вчені звернули увагу на специфіку гуманітарного пізнання, методологічний потенціал якого розкривається в побудові нового типу науки, зорієнтованого на людину з її вітальними потребами і смисложиттєвими цінностями. Свідченням так званого гуманітарного повороту стала значна кількість наукових публікацій українських і закордонних авторів, низка науково-практичних конференцій, присвячених гуманітаризації та гуманізації науки і науково-технічного поступу.

Окрім внутрішньонаукових чинників, важливу роль у зміні статусу гуманітарних наук зіграли соціокультурні передумови, а також антисциєнтистський суспільний рух, учасники якого виступають з критикою традиційної науки і наукового способу пізнання як неадекватного вселюдським імперативам виживання та моральним цінностям, враховуючи екологічну компоненту і турботу про наступні покоління. Це зумовило зацікавлення ціннісно-

смісловою визначеністю наукового пізнання та використання накопиченого досвіду гуманітарних наук у цій царині.

XXI століття – доба гуманітарно-соціальних досліджень, коли на перший план виходять питання організації людського життя, а не підкорення природи. Приходить усвідомлення, що знання, дозволяючи людині панувати над природою, не гарантує влаштування повноцінного життя. Про це свідчить і бурхливий розвиток гуманітарного пізнання, розгалуження його предметної сфери.

На цьому тлі однією з нагальних проблем філософії науки стає пошук і конститування парадигмальних підвалів гуманітаристики, які б дозволили досягти згоди щодо методології та критеріїв науковості знання між істориками, соціологами, антропологами, політологами, представниками інших соціогуманітарних дисциплін.

Специфіка гуманітарного знання (неможливість звести його до загальних зразків, побудувати єдину теорію для пояснення типових явищ, оскільки воно має справу з індивідуальним, особливим, а також високий рівень його складності, нелінійності тощо) стала підставою для заперечення його парадигмальності. Перевірка такого твердження вимагає насамперед уточнення змісту поняття парадигми в категоріальному апараті гуманітарних наук, окреслення сфери його застосування. У контексті розв'язання цих проблем особливо актуальне, на наш погляд, виявлення евристичного потенціалу поняття смислу, що відіграє важливу роль у формуванні парадигм гуманітарнонаукового знання.

З погляду сучасного стану українського суспільства загалом, а не лише його наукової та педагогічної сфери, тема дисертаційного дослідження має також актуальний духовно-практичний вимір, оскільки стосується формування смислового стрижня ціннісних координат світогляду, спроможного стати активною творчою основою змістовного, плідного життя, фундаментом виховання й освіти, мірилом справедливості й законності, чинником консолідації громадянського суспільства. Після тривалого періоду духовного вакууму за доби комуністично-тоталітарного режиму суспільство опинилося під тиском пропаганди масового споживання, що не потребує критичного осмислення та самостійного вибору. За цих умов дослідження гуманітарнонаукових парадигм знання, центральним елементом яких є поняття смислу, набуває ще й особливого соціокультурного значення.

Стан наукової розробки теми дослідження. Смісл як одна з ключових категорій філософії традиційно перебуває в центрі уваги мислителів минулого і сьогодення. Сміслові виміри життя та діяльності людини, своєрідна “літургія смислу”, за визначенням С. Кримського, – фундаментальне завдання філософії. Не менше зацікавлення поняття смислу викликає і в науковців-гуманітаріїв. На міждисциплінарний характер проблеми смислу звертає увагу В. Петрушенко, зауважуючи, що її вивчає ціла низка наук – культурологія, психологія, логіка, епістемологія, лінгвістика, семіотика, наукознавство тощо.

Поняття смислу (сенсу) в зіставленні зі значенням розкривалось у логіко-філософських дослідженнях Л. Вітгенштайна, Б. Расела, Р. Павільоніса, Г. Фреге та ін., а також у працях з лінгвістики й семантики О. Алімурадова, М. Бахтіна, А. Бондарко, В. Бурбело, С. Васильєва, Л. Єльмслева, Ф. де Сосюра, Н. Хомського, Г. Шпета й ін. Когнітологічний підхід до вивчення смислу реалізували Н. Бесєдіна, Л. Броннік, І. Солоділова. У галузі психології смисл досліджували Л. Виготський, В. Долженко, В. Зінченко, Д. Леонтєв, О. Лурія, А. Серій, О. Тихомиров, М. Яницький та ін. Смісл постає в центрі уваги теоретиків історичного (Й. Дройзен, В. Дильтай, Й. Гердер, М. Фуко) та соціального (М. Вебер, Г. Зімел, А. Шюц, Р. Хітцлер) пізнання.

У 2012 році опублікована колективна монографія науковців відділу логіки та методології науки Інституту філософії НАН України (С. Кримський, П. Йолон, В. Кузнєцов, Я. Шрамко, Я. Кохан, Н. Вяткіна, В. Омелянчик, А. Васильченко, В. Навроцький, О. Маєвський, І. Кисляковська, А. Артюх, Ю. Писаренко) за редакцією академіка НАН України, доктора філософських наук, професора М. Поповича, присвячена теорії смислу в гуманітарних дослідженнях та інтенціональним моделям у точних науках. У центрі уваги авторів – аналіз феномену смислоутворення, загальна теорія смислу як частина семіотики та логічної семантики, зокрема теорія смислових (інтенціональних моделей) людського спілкування.

Ідея смислу відіграє провідну роль у становленні гуманітарних наук. Водночас вона слугує одним із чинників “нинішнього зрушення гуманітарної парадигми”, а “дискурс смислу” (термін Г. Тульчинського) стає одним із перспективних ракурсів дослідження епістемного та методологічного потенціалу гуманітарних наук у формуванні цілісної наукової картини світу.

Смисл як єдиний принцип доцільності має стати основою нової раціональності, фундаментом як наук про природу, так і наук про культуру, що дозволить подолати їхній дуалізм і протистояння (П. Гайденко). Наука в цілому може повернути собі статус гуманітарної цінності, реабілітувавши значення розуму як здатності розуміти смисловий зв'язок не лише людських дій і душевних інтенцій, а й природних явищ у їхній цілісності та взаємозумовленості. Якщо наука – це багатовимірне пізнання світу, то, крім природно-речового погляду на світ, не слід уникати й гуманітарного, що формує духовно-смисловий образ світу (В. Ільїн).

Загальні теоретико-методологічні принципи дослідження смислу заклали у своїх працях представники герменевтико-феноменологічної традиції (Г. Г. Гадамер, М. Гайдегер, Е. Гусерль, В. Дильтай, П. Рікер, Ф. Шляєрмахер та ін.). Нове тлумачення поняття “смысл” отримало у структуралістських концепціях Р. Барта, К. Леві-Строса, Е. Сепіра, Ф. де Сосюра, Р. Якобсона та ін.

Поряд із методологічними настановами герменевтики, феноменології, аналітичної філософії, структуралізму й інших сучасних напрямів філософії, варто відзначити праці С. Гусєва, М. Епштейна, М. Шугурова, у яких окреслено новий підхід до розуміння смислу як реалізації можливого, що протистоїть однобічному гносеологічному його трактуванню, зумовленому абсолютизацією раціонально-сцієнтичного тлумачення пізнання. Навпаки, акцентується увага на можливостях розкриття духовно-ціннісних і смислотвірних потенцій суб'єкта пізнання у взаємодії з відповідними аксіологічними потенціями природного та соціокультурного середовища (М. Марчук). Смисл, згідно з потенціалістичним підходом, не заданий ззовні і не передує процесові пізнання, а розкривається у взаємодії людини зі світом, у діалозі “Я” з “Іншим”, у зіткненні реального з ідеальним.

Важливою передумовою сучасного розуміння поняття смислу стало розкриття специфіки предмету наукового пізнання І. Кантом, який розмежував феномен як об'єкт дослідження природознавства і ноумен як непізнавану засобами експериментальної науки сутність. Інтерпретуючи кантівський підхід, можна помітити, що феномен і ноумен збігаються в людині, яка здатна помислити себе як мешканця обох світів: царства природи (феномен) і царства свободи (ноумен). Проте у XVIII ст. гуманітарні науки, перебуваючи у зародковому стані, не мали розвинутої методології й, очевидно, не могли бути предметом аналізу німецького мислителя. Завдання охарактеризувати гуманітаристику поставили

перед собою послідовники І. Канта у XIX ст. – В. Віндельбанд і Г. Рикерт, а також В. Дильтай, які у своїх працях окреслили особливості об'єктів і методів дослідження в “науках про природу” і “науках про дух або культуру”.

Специфічні риси гуманітарного знання, порівняно з природничим, виявляли й обґрунтовували М. Бахтін, О. Баср, А. Бергсон, В. Бюхель, М. Вебер, Ю. Габермас, Г. І. Гадамер, І. Добронравова, М. Епштейн, Г. Зімел, В. Ільїн, Е. Касирер, Т. Кун, Р. Дж. Колінгвуд, В. Лекторський, М. Мерло-Понті, Л. Мікешина, В. Миронов, А. Перлов, Г. Рикерт, П. Рікер, М. Розов, Л. Сидоренко, П. Тіліх, М. Фуко, Ф. фон Хаек, Ф. Шляермахер.

Питання про парадигмальність гуманітарного знання і про можливість домінування певної парадигми постали перед гуманітаріями у другій половині XX ст. після появи праці Т. Куна “Структура наукових революцій”. Дискусії розгорнулися довкола твердження про те, що парадигмальність не притаманна сфері гуманітаристики, а також щодо проблеми утвердження гуманітарного знання у статусі наукового.

Поняття парадигми набуває різних значень, зважаючи на специфіку природничих і гуманітарних наук. Особливо гостро проблема вибору між природничим і гуманітарним типами парадигм постала нині у психології, педагогіці, соціології, антропології, медицині та інших науках.

Дослідження характерних особливостей гуманітарнонаукових парадигм ґрунтується на доробку відомих українських науковців: О. Афанасьєва, Н. Буруковської, П. Грицаєнка, Л. Губерського, І. Добронравової, А. Єрмоленка, В. Іванова, М. Кисельова, К. Краснонос, В. Малахова, М. Марчука, П. Петровського, М. Поповича, Б. Починка, І. Починок, В. Ратнікова, В. Рижка, М. Савостьянової, Н. Хамітова, В. Чуйка, Л. Шашкової, В. Шинкарука, О. Яценка, В. Ярошовця й ін.

Ціла низка новітніх досліджень присвячена виявленню відмінностей між класичними і некласичними підходами у сфері природничого та гуманітарного пізнання (Л. Бевзенко, В. Буданов, П. Гайденко, О. Гасяк, В. Кізіма, М. Кисельов, С. Кримський, В. Кузнецов, В. Лекторський, О. Мамчур, М. Марчук, В. Махлін, І. Меркулов, Л. Мікешина, Н. Мудрагей, В. Порус, В. Ратніков, О. Рубанець, Л. Сидоренко, В. Стьопін, В. Швирьов та ін.).

Новітні тенденції гуманізації та гуманітаризації сучасного наукового знання аналізували О. Мамонтова, А. Нагірняк, Б. Новіков, Л. Охріменко, Т. Радзіняк та ін. Вплив гуманітарно-

екологічних ідей на світоглядно-методологічну реконструкцію науки досліджували автори колективної монографії “Етика науки: виклики сучасності” (Т. Гардашук, С. Грабовський, К. Зарубицький, Ю. Іщенко, М. Кисельов).

У центрі уваги філософів, починаючи з Нового часу й до сьогодні, було питання про смисл наукового пізнання та його результатів (А. Бєлий, М. Вебер, А. Пуанкаре та ін.). Ціннісно-сміслові характеристики теоретичного знання та наукової методології стали предметом аналізу багатьох сучасних філософів, серед яких слід виокремити В. Белова, М. Бургіна, В. Василенка, Н. Буруковську, М. Кагана, І. Касавіна, С. Кримського, В. Кузнецова, В. Лук’янца, М. Марчука, Л. Озадовську, М. Савостьянову, Дж. Стюарта, Г. Тульчинського, В. Яковлева та ін. Інтерес до цієї проблематики різко зріс у середині ХХ століття зі зміщенням акценту досліджень із внутрішньої логіки науки на її соціокультурний контекст. Цьому також сприяло становлення аксіології науки, психології наукової творчості тощо.

Центральну роль ідеї смислу, що пов’язує між собою різні галузі гуманітарних наук, які досліджують різноманітні аспекти людської діяльності через розуміння, відзначає Дж. Сміт. Смисл постає метою гуманітарного знання в системі наук П. Тіліха. Зорієнтованість на смисл називає однією з головних рис гуманітарних наук, поряд із суб’єктивністю, Б. Мазліш. На об’єднавчій ролі об’єктивного смислу слова (гуманітарного смислу тексту) під час побудови гуманітарної парадигми і створення цілісного поля гуманітарних досліджень наголошує Д. Ігнат’єв. Генезу та розвиток категорії “смисл” у гуманітарних науках вивчав Д. Рошин.

Гуманітарні науки як науки про смислові феномени визначають М. Бахтін, Р. Інґторсон і М. Лабашук. Згідно з концепцією Бахтіна, гуманітарне знання можна визначити як знання про смислові явища і зв’язки. Спільна характеристика усіх гуманітарних наук – спрямованість на актуалізацію смислових потенцій пізнаваних об’єктів, які розкриваються у взаємодії з потенціями суб’єкта пізнання. У найширшому значенні предмет дослідження гуманітарних наук – смисл, який виявляється, формується чи породжується в діалозі між дослідником і досліджуваним. Пізнання в гуманітарних науках – це передусім процес осмислення, який підпорядковується певній методології. Формування цієї методології, як відзначали вже В. Дильтай, В. Віндельбанд і Г. Рікерт, зумовлене, з одного боку, особливостями об’єктів гуманітарного пізнання, з іншого – використовуваними методами.

Ці вихідні настанови дозволяють розкрити потенціал категорії смислу для формування гуманітарнонаукових парадигм і виявити проблеми, розв'язання яких може надалі сприяти розвитку гуманітарних наук.

Незважаючи на ґрунтовні дослідження та широке висвітлення проблеми смислу в цілому, недостатньо вивченими, на нашу думку, залишаються її зв'язки із загальною проблематикою філософії та методології гуманітарних наук, що робить актуальним аналіз евристичного потенціалу поняття смислу та побудову теоретичних концепцій, здатних істотно трансформувати методологічні засади методології гуманітарних наук, що й зумовило вибір теми дисертаційної роботи, її головну мету і завдання.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дисертаційне дослідження є компонентом науково-дослідних тем “Сучасна філософія науки і проблеми гуманітарного дискурсу” (номер державної реєстрації 0105U002884) та “Гуманітарно-наукова парадигма знання в контексті філософсько-методологічного дискурсу” (номер державної реєстрації 0110U000284), а також планів науково-дослідної роботи кафедри філософії філософсько-теологічного факультету Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.

Мета дослідження полягає в експлікації змісту поняття “смысл” у системі ідей, понять і категорій філософії та методології гуманітарних наук, виявленні його креативного потенціалу в процесі формування парадигм гуманітарнонаукового знання, враховуючи їхні загальнонаукові та специфічно гуманітарні характеристики.

Для досягнення цієї мети ставляться та розв'язуються такі **завдання**:

- виявити світоглядне підґрунтя постановки проблеми смислу в контексті філософсько-наукового дискурсу;
- з'ясувати роль і значення смислового потенціалу наукового знання в усуненні сучасних деформацій смислу;
- проаналізувати вихідні ціннісно-смислові настанови й інтенції науково-пізнавальної діяльності;
- розкрити інтерпретативно-контекстуальні характеристики смислу в еволюції герменевтичної традиції;
- показати значущість феноменологічного розв'язання проблеми смислуутвердження, зумовленого людською свідомістю;

- визначити зміст поняття “смысл”, поряд зі “значенням”, у контексті структуралістських досліджень об’єктів знакової природи;
- проаналізувати наслідки постструктуралістської деконструкції дискурсів, які генерують смысл, виявляючи парадоксальність його природи;
- обґрунтувати конститутивну роль поняття “смысл” у формуванні гуманітарнонаукових парадигм знання;
- експлікувати можливості та межі застосування парадигмального підходу в гуманітарних науках;
- визначити загальнонаукові риси ідеалу гуманітарного знання та його методологічні засади;
- розкрити смыслову специфіку сутнісних рис парадигм гуманітарнонаукового знання;
- з’ясувати епістемні та методологічні потенції поняття смыслу в гуманітарних теоріях-парадигмах;
- обґрунтувати наявність смысловірного потенціалу гуманітаристики в сучасному науковому та освітньому просторі.

Загальна структура роботи побудована як реалізація поставлених завдань.

Об’єкт дослідження – гуманітарнонаукові парадигми знання.

Предмет дослідження – форми актуалізації евристичного потенціалу поняття смыслу в парадигмах гуманітарнонаукового знання.

Методологічна основа дослідження. Багатоаспектність досліджуваного феномену й зумовлена цим різноплановість поставлених у дисертації завдань спонукали до використання комплексу методів і методологічних підходів, адекватних філософсько-плюралістичній орієнтації сучасного теоретичного мислення.

Загальнонаукові методи аналізу і синтезу, абстрагування, ідеалізації, узагальнення, конкретизації, порівняння, типології дозволили здійснити комплексний аналіз категорії смыслу в гуманітарнонаукових і філософських концепціях.

Історично-генетичний метод застосовано для виявлення змін у тлумаченні смыслу у процесі світоглядних трансформацій, а також під час дослідження формування методології гуманітарних наук, її зумовленості смыисловою проблематикою.

Застосування парадигмального підходу дозволило виокремити і проаналізувати сумірність загальнонаукових і специфічно гуманітарних рис ідеалу науковості гуманітарного знання.

За допомогою компаративного, порівняльно-змістового методу вдалося висвітлити спільні та відмінні характеристики окремих гуманітарнонаукових теорій-парадигм (логічних, лінгвістичних, семантичних, психологічних, історичних, соціологічних, когнітивних).

Використання діалектичного методу мало на меті виявлення смислового потенціалу гуманітарнонаукових парадигм знання, важливого у формуванні інтегративної гуманітарно-наукової картини світу на постнекласичній стадії розвитку науки.

Синергетичний підхід застосовувався під час обґрунтування значущості побудови смислових моделей як можливих атракторів суспільно-історичного розвитку загалом, і науково-технічного поступу зокрема.

Потенціалістичний підхід дозволив експлікувати смислотвірні можливості гуманітарного знання у процесі конституювання смислового типу постнекласичної раціональності, з метою запобігання небезпек, які криються у нових формах транс- і постгуманізму, а також удосконалення гуманітарних технологій розвитку й освіти особистості.

Наукова новизна отриманих результатів полягає у виявленні евристичних і конститутивних можливостей поняття смислу під час формування окремих теорій-парадигм гуманітарнонаукового знання та визначенні специфічних характеристик гуманітарної парадигми узагальненого типу, які полягають у зумовленості гуманітарного знання світоглядно-філософськими настановами відповідної культурно-історичної доби та окреслюють духовно-смисловий і людиномірно-ціннісний виміри досліджуваної предметної сфери. У ході дисертаційного дослідження отримано результати, що відзначаються науковою новизною, зокрема:

вперше:

– обґрунтовано тезу про те, що різноманітність визначень поняття смислу та його характеристик зводиться до кількох типів, які можна умовно розташувати між двома полюсами буття – наявного (суб'єкт може виявити, прийняти чи реалізувати смисл) і належного (смисл трансцендентний, іноді недосяжний для пізнання). Полюс наявного є межею конкретності смислу, тобто його визначеності сукупністю стосунків людини і світу. Натомість, полюс належного – межа абсолютності смислу, його визначеності абсолютними первнями, Богом. Відповідно, пізнання смислу визначається множиною підходів між цими полюсами;

– розкрито концептуальні та методологічні засади тлумачення смислу в герменевтиці, феноменології, структуралізмі та постструктуралізмі, спільне проблемне поле яких сформувалось у сфері методології гуманітарного пізнання, у процесі виявлення можливостей досягнення загальнозначущого, об'єктивного знання про духовні, культурні явища. Ці філософські напрями, поряд із позитивізмом і аналітичною філософією, мали значний вплив на формування теоретико-методологічних парадигм, які надавали важливого значення дослідженню феномену смислу в гуманітарних науках: формально-логічної, семантичної, лінгвістичної, психологічної, соціально-історичної, культурно-символічної, когнітологічної тощо;

– запропоновано визначення поняття гуманітарнонаукової парадигми як сукупності визначальних характеристик усталених, вивірених науковою практикою зразків гуманітарного знання, сформованих на широкому світоглядному фундаменті розуміння людиною себе та своєї діяльності у світі, що задають духовно-смысловий і людиномірно-ціннісний виміри досліджуваної предметної сфери;

– виявлено можливості та межі постановки проблеми смислу у філософії науки шляхом аналізу онтологічного, антропологічного, епістемологічного й аксіологічного аспектів цієї проблеми. В онтологічному аспекті смисл об'єктивний (іманентний чи трансцендентний світові) або, навпаки, суб'єктивний, точніше – суб'єктний (трансцендентальний). Антропологічний аспект зумовлений суб'єктною природою смислу, що виявляється двома можливими шляхами: суб'єкт або породжує смисли, або ж актуалізує потенційно наявне в опосередкованих продуктах свідомості (словах, текстах, творах тощо). Епістемологічний аспект смислу ґрунтується на припущеннях про “антропологічну” (психічну, мисленнєву, когнітивну) природу смислу чи його відносно самостійне існування в мові, знанні, комунікативних актах тощо. Аксіологічний аспект актуалізує значущість епістемного, етичного й естетичного ціннісного потенціалу смислу. При цьому два останні аспекти сумірні, якщо головною цінністю пізнання смислу вважати істину;

– виокремлено дві головні методологічні настанови аналізу філософсько-світоглядного змісту поняття “смысл” у його наукових експлікаціях: 1) розуміння смислу як репрезентанта законів дійсності, що впливає з класичного визначення істини як відповідності між знанням про світ і самим світом (опис);

2) творення смислів як о-смилення належного, з яким не узгоджується дійсне, виявлення конфлікту між реальним та ідеальним (оцінка). З першої настанови випливає можливість узгодження наших уявлень з об'єктивними смислами предметів, явищ і процесів, які ми пізнаємо, враховуючи корекцію цих уявлень у процесі вдосконалення пізнання; з другої – можливість зміни світу відповідно до нашого розуміння смислу належного стану дійсності. Перша настанова більшою мірою притаманна природничим наукам, оскільки, вивчаючи природу, вони у своїх теоретичних побудовах намагаються найточніше представити виявлені у ній закономірності; друга – гуманітарним наукам, завдання яких – досліджувати й оцінювати реальний стан справ з метою його вдосконалення. Втім практичний результат застосування обох настанов один – перетворення світу відповідно до природних законів або згідно з духовними ідеалами;

поглиблено розуміння:

– процесу пізнання в гуманітарних науках як осмилення, під час якого науковець осягає пізнавану реальність у різних можливих варіантах. Осмилення підпорядковується методологічно організованому розумінню й інтерпретації, або конструкції та деконструкції, що характерні для гуманітарного дослідження. Гуманітарій має справу з емпіричним матеріалом (документами, текстами), дослідження якого постає як: 1) розуміння й тлумачення взаємозв'язку: потреба – намір – дія – результат; 2) конструювання структури зв'язків, у які залучені об'єкти дослідження; 3) деконструкція структур як породжень досліджуваних об'єктів;

– закономірностей переходу від класичної до посткласичної науки, що пов'язані зі смисловими трансформаціями парадигм: від ідеалу ціннісно-нейтральної науки, яка не ставить питання про смисл буття, уникає аксіологічної проблематики, до переорієнтації на дослідження ціннісно-смислової визначеності наукового пізнання;

– смислу методологічного синтезу, в основу якого покладено не лише “підтягування” гуманітарних наук до рівня природничих шляхом наслідування їхніх дослідницьких процедур і принципів пізнання, а й зворотний процес: визнання умоглядних конструкцій і моделей не менш (а іноді й більш) важливим компонентом наукового дослідження, ніж спостереження й експеримент, які традиційно вважалися базисом науки. Йдеться про зближення методологій гуманітаристики (humanities) і математизованого

природничого знання (science), стирання радикальної смислової відмінності між їхніми об'єктами, які постають однаково складними, людиномірними, суперечливими, мінливими, нестабільними, здатними до саморозвитку, невіддільними від суб'єкта пізнання тощо;

– сутності герменевтичного методу пізнання, здатного стати підґрунтям інтеграційних процесів і міждисциплінарного синтезу, потреба в якому стає дедалі більш актуальною в сучасній філософії науки. Проблема розуміння невіддільна від пошуку, встановлення чи творення смислу. Процес пізнання трактується як співвіднесеність знання і незнання, відомого і невідомого, процес усунення невизначеності та з'ясування смислу, який не може бути однозначно заданий щодо світу, головною характеристикою якого є розвиток. Смысл конституюється щоразу в актах взаємодії суб'єкта й об'єкта пізнання, реалізуючи взаємозумовлені конкретно пізнавальною ситуацією когнітивні потенції;

– феномену смислу як надбання мудрості, здатної акумулювати в собі вселюдський історичний досвід у всіх світоглядних системах знання – міфології, релігії, науці, мистецтві, об'єднати які може новий ідеал духовності, що протистоятиме як цінностям споживання, так і песимістичним закликам відмови від досягнень науково-технічного поступу;

набули подальшого розвитку методологічні настанови аксіологічного потенціалізму, а саме:

– виявлено, що характерною настановою природничих парадигм є актуалізм (опис дійсності та її перетворення відповідно до виявлених законів природи і уявлень людини про належне), а провідною настановою гуманітаристики є потенціалізм як орієнтація на виявлення можливого (наприклад, для історії – у діахронічному, соціології – у синхронічному, літературі – в уявному, педагогіці – у проєктивному вимірах). Завдання гуманітарія – не лише описувати наявний стан речей і процесів, а й виявляти всі нереалізовані можливості, акцентуючи увагу як на актуальному, так і на потенційному;

– обґрунтовано застосування потенціалістичного підходу, який передбачає розуміння смислу не як наперед заданої настанови, а як актуалізованого потенціалу взаємодії людини зі світом у діалозі “Я” – “Інший”, у взаємозв'язку іманентного і трансцендентного, дійсного і можливого, реального й ідеального у процесі розв'язання проблем сучасної філософії та методології гуманітарних наук;

– розкрито ціннісні засади гуманітаризації науково-технічного пізнання на фундаменті відповідних духовних координат – інтелектуальної (істина й хиба), моральної (добро і зло) та художньо-естетичної (прекрасне і потворне);

– доведено, що поняття смислу виконує функцію інтегративно-комунікаційної ланки між різними компонентами сучасного типу світогляду, що ґрунтується на науковій картині світу, виявляючи тенденцію до синкретизму різних форм пізнання (наукового, релігійного, мистецького, буденного).

Теоретичне та практичне значення отриманих результатів полягає в розробці цілісної гуманітарнонаукової концепції смислу, що розкриває зміст цього поняття як однієї з основних філософських категорій, конкретно-наукового поняття, залежного від філософсько-методологічних настанов окремих теорій-парадигм, і міждисциплінарного концепту гуманітарної парадигми узагальненого типу. Ця концепція дозволяє розв'язати суперечності між різними галузями науки, з'ясовуючи інваріантний зміст означеного поняття як універсальної характеристики людського буття.

Матеріали і висновки дисертації можуть використовуватись у подальшому дослідженні ціннісно-смилових компонентів гуманітарного пізнання, що може посприяти ефективнішому практичному розв'язанню проблем сучасної гуманітаристики, в тому числі в галузі освіти і гуманітарних технологій. Отримані результати можуть бути використані в навчальному процесі, зокрема під час підготовки нормативних курсів і спецкурсів: “Філософія та методологія науки”, “Філософські проблеми гуманітарних наук”, “Актуальні проблеми філософії”, “Аксіологія знання” тощо.

Особистий внесок дисертанта. Основні результати і висновки дисертації розроблені авторкою особисто і викладені в її наукових публікаціях. Кандидатська дисертація на тему “Нормативність і свобода в структурі методологічного потенціалу наукового пізнання” була захищена 2007 року. Матеріали кандидатської дисертації у тексті докторської не використовувались.

Апробація результатів дисертації. Сформульовані в дисертаційному дослідженні твердження, що претендують на наукову новизну й виносяться на захист, обговорювалися на теоретичних семінарах кафедри філософії Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича. Результати дослідження доповідалися на таких міжнародних і всеукраїнських наукових та науково-практичних конференціях, конгресах:

Міжнародна наукова конференція “Імперативи творчості та гармонії у проектуванні людиномірних систем” (м. Мінськ, Білорусія, 2012), “Довгірдовські читання IV: тенденції духовно-морального розвитку сучасного суспільства” (м. Мінськ, Білорусія, 2013), XXIII Світовий конгрес з філософії “Philosophy as Inquiry and Way of Life” (м. Афіни, Греція, 2013), Міжнародна наукова конференція “1913 рік – “тріумф” класичної раціональності” (м. Санкт-Петербург, Росія, 2013), Міжнародна наукова конференція “Філософія гуманітарного знання: після Вільгельма Дільтея” (м. Чернівці, 2009), Міжнародна науково-практична конференція “Гуманізм та освіта” (м. Вінниця, 2010), Міжнародна наукова конференція “Гуманітарно-наукове знання: становлення парадигми” (м. Чернівці, 2011), Всеукраїнська науково-практична конференція “Українська філософська думка у контексті європейської філософії” (м. Івано-Франківськ, 2011), Міжнародна наукова конференція “XXIV Читання, присвячені пам’яті засновника Львівсько-Варшавської філософської школи К. Твардовського” (м. Львів, 2012), Міжнародна науково-практична конференція “Знання. Освіта. Освіченість” (м. Вінниця, 2012), Міжнародні людинознавчі філософські читання “Гуманізм. Людина. Пам’ять (Пам’яті професора Валерія Григоровича Скотного)” (м. Дрогобич, 2012), Міжнародна наукова конференція “XXV Читання, присвячені 75-ій річниці з дня смерті засновника Львівсько-Варшавської філософської школи К. Твардовського” (м. Львів, 2013), Міжнародна наукова конференція “Гуманітарно-наукове знання: розмаїття парадигм” (м. Чернівці, 2013), Міжнародна науково-практична конференція “Знання. Освіта. Освіченість” (м. Вінниця, 2014), Міжнародні людинознавчі філософські читання “Гуманізм. Людина. Особистість” (м. Дрогобич, 2014).

Публікації. Результати дослідження викладені в односібній монографії (18,4 д. а.), 17 статтях в українських наукових фахових виданнях з філософських наук, 5 статтях у наукових періодичних виданнях інших держав за напрямом дисертаційного дослідження, статтях в інших наукових виданнях, 15 матеріалах і тезах доповідей на наукових конференціях і конгресах.

Структура й обсяг дисертації. Дисертація складається зі вступу, п’яти розділів (20 підрозділів), висновків і списку використаних джерел. Обсяг дисертації – 338 сторінок основного тексту, список використаних джерел містить 379 позицій на 46 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У *Вступі* обґрунтовується актуальність дослідження потенціалу поняття смислу в парадигмах гуманітарнонаукового знання, формулюються мета і завдання, методологічні засади дослідження, його об'єкт і предмет, ступінь розробленості проблеми, наукова новизна дисертаційної роботи та твердження, що виносяться на захист, їхнє теоретичне і практичне значення.

Перший розділ “Світоглядне підґрунтя постановки проблеми смислу у філософсько-науковому дискурсі” присвячено аналізу змін у розумінні смислу на різних етапах розвитку людини, її самоусвідомлення й визначення свого місця у світі.

У підрозділі **1.1 “Світоглядно-філософські запити смислу: від синкретизму до плюралізму інтерпретацій”** проаналізовано історичну генезу проблеми смислу в різних типах світогляду, а також інтерпретації, в яких вона поставала. Феномен смислу проблематизується передусім у філософії, оскільки він постає продуктом мислення окремого індивіда, спрямованим на загальні цілі та цінності. Одне з найпоширеніших загальнофілософських визначень смислу зводить його до результату мисленневої побудови цілого та виявлення значення його елементів.

Раціоцентризм Нового часу актуалізує смислотвірні потенції суб'єкта пізнання, зокрема в осягненні смислу природного буття. Критика настанов модерну, які трансформувались у лого- та наукоцентризм, призводить до акцентуації суб'єктних характеристик смислу, переважно ірраціоналістичних. Зрештою постмодернізм, проголосивши “смерть” суб'єкта, відкидає будь-які форми “центризмів” і смислів, утверджуючи світоглядний плюралізм як характерну рису сучасної філософської рефлексії та наукового пізнання.

У підрозділі **1.2 “Смисловий потенціал наукового знання та його роль в усуненні сучасних деформацій смислу”** проаналізовано низку викликів, які постали перед людством унаслідок науково-технічного поступу та ціннісно-смислової дезорієнтації. Показано, що вилучення проблеми смислу з наукового дискурсу породжує кризові явища як у природній, так і суспільно-особистісній сферах. Натомість дослідження феномену смислу дозволяє намітити можливі підходи до їхнього подолання, визначивши взаємозв'язок смислу буття, смислу пізнання та смислу діяльності.

Філософський підхід до науки, вписуючи її у контекст цілісного, позаяк незавершеного, буття людини і природи, ставить питання про смисл і особливості наукового пізнання дійсності. Значними перевагами у дослідженні смислового потенціалу наукового знання володіють гуманітарні науки, одне з призначень яких – пізнання цінностей і формування цілей людського життя.

У підрозділі **1.3 “Ціннісно-сміслові настанови й інтенції науково-пізнавальної діяльності”** досліджується вплив соціокультурних орієнтацій на розвиток наукового знання, зокрема, шляхом дослідження його ціннісно-сміислової зумовленості. Розкрито значення й описано функції смислових настанов як найвищого рівня регуляції наукової діяльності. Проаналізовано погляди Макса Вебера на роль смислових настанов діяльності вченого – кінцевих світоглядних позицій і їхній вплив на процес пізнання, його результати і наслідки.

Другий розділ “Теоретико-методологічні засади досліджень смислу в гуманітарних науках” виявляє вихідні концептуальні твердження провідних філософських напрямів і підходів щодо трактування поняття “смісл” на тлі динаміки розвитку методології гуманітарних наук.

У підрозділі **2.1 “Розкриття інтерпретативно-контекстуальних характеристик смислу в герменевтичній традиції”** проаналізовано основні етапи розвитку герменевтики, ті перетворення, яких вона зазнала: від герменевтики тексту до герменевтики духу і герменевтики досвіду (А. Богачов). Досліджено способи розв’язання проблеми розуміння Ф. Шляєрмахером і В. Дильтаєм, зокрема герменевтичне коло, принцип історичності, дивінаторний і компаративний методи, методологічне опосередкування розуміння, реконструкція культурно-історичного контексту розуміння тощо. Виявлено підґрунтя розмежування природничого і гуманітарного наукового знання у протиставленні об’єктів і методології природних і духовних наук (В. Дильтай). Водночас проаналізовано підстави твердження про універсальний характер методу розуміння (О. Івін), його застосування у природознавстві, можливість об’єднати природничі та гуманітарні царини пізнання. Відтворено методи дослідження смислу в герменевтиці.

У підрозділі **2.2 “Розв’язання проблеми смислоутвердження світу людською свідомістю у феноменології”** розкривається зміст основних категорій та епістемологічних настанов феноменології. Простежується розширення тлумачення смислу при переході від його логіко-семантичної характеристики у тріаді:

смысл (*Sinn*) – значення (*Bedeutung*) – об’єкт, предмет (*Gegenstand*) у “Логічних дослідженнях” до концепції інтенціональності та інтерсуб’єктивності й обґрунтування генези смислу в “горизонті світу” у пізніх працях Е. Гусерля, зокрема “Картезіанських медитаціях”. Проаналізовано значення постановки проблеми смислу буття М. Гайдегером і результати застосування феноменологічного методу для її розв’язання. Експліковано логіко-онтологічні характеристики категорії смислу. Виявлено антропологізацію проблеми смислу у філософії Г.-Г. Гадамера, зверненої до пізнання людини як особливого буття. Розуміння смислу в “Істині і методі” розкривається у спрямованості питання до відповіді, окресленій горизонтом мови і знання. Тим самим обґрунтовується висновок Гадамера, що логіка наук про дух – це логіка питання. У прищепленні герменевтичної проблематики до феноменологічного методу П. Рікером розкривається можливість кореляції життя, сили (значення) і духу (смыслу). Показано, що головна функція гуманітарного знання – формування людини через привласнення нею смислів культури.

У підрозділі 2.3 ***“Зіставлення смислу і значення в контексті структуралістських досліджень об’єктів знакової природи”*** висвітлюється новий ракурс смислової проблематики, дослідження якого започатковано у структурній лінгвістиці Ф. де Сосюра. Розкрито взаємозв’язок між смыслом як предметом думки, висловлення, втілення у знаках і їхній інтерпретації, розумінні. Обґрунтовується пріоритет смислу над істиною в гуманітарному знанні (Р. Барт, М. Бахтін). Частково спростовуються критичні зауваження щодо “негуманітарності” рис структуралістської методології, водночас виявляючи суголосність її ідей настановам постнекласичної науки.

У підрозділі 2.4 ***“Деконструкція дискурсів смислу та виявлення його парадоксальної природи в постструктуралізмі”*** проаналізовано діалектичний розвиток вихідних засад дослідження смислу структуралізмом шляхом їхнього заперечення у постструктуралізмі: від смислу, який постає у вибудованих структурах, до деконструкції структур (часто прихованих), які генерують смисли. Обґрунтовується парадоксальність смислу – “роздоріжжя без вказівника”, його безтілесність і позалогічність (Ж. Дельоз). Смысл постає між фізичним і метафізичним дискурсами, це подія, яка трапляється на поверхні речей і речень, нейтральна “як смерть” (М. Фуко). Розвінчуються владні претензії одних дискурсів (і, відповідно, смислів, які вони породжують),

порівняно з іншими, тим самим стверджується неможливість існування як загальнозначущого смислу, так і сенсів здорового глузду. Загалом продемонстровано трансформації проблематики смислу і його філософсько-методологічних експлікацій, схематично втілені в ланцюжку: текстуальність – духовність – досвідність – формальність – дискурсивність.

Третій розділ “Конститутивна роль поняття “смісл” у формуванні гуманітарнонаукових парадигм знання” зорієнтований на дослідження смислової специфіки гуманітарнонаукового знання як його характерної риси.

У підрозділі **3.1 “Проблема смислу в контексті постнекласичних трансформацій філософії та методології науки”** проаналізовано причини й умови постановки проблеми смислу на постнекласичній стадії розвитку науки. Показано зміни у трактуванні поняття смислу в науці, зумовлені зміщенням акценту з дослідження системи знань на пізнавальну діяльність науковців і її нормативно-ціннісні чинники. Сучасна філософія вивчає науку як соціокультурне, історично змінне та ціннісно навантажене явище, що дозволяє аналізувати вияви онтологічного, антропологічного, епістемологічного й аксіологічного аспектів смислу в науковому знанні. Залучаючи різні царини філософсько-наукового знання до спільної дискусії, розкрито інтегративне значення постановки проблеми смислу у філософії науки.

У підрозділі **3.2 “Потенціал і обмеження застосування парадигмального підходу в гуманітарних науках”** здійснено спробу обґрунтувати правомірність і плідність парадигмального підходу в дослідженні загальних і специфічних рис предмету і методології гуманітарних наук. Експліковано зміст поняття парадигми у природничих і гуманітарних науках. Проаналізовано парадигмальність як сутнісну характеристику зрілої науки (М. Савостьянова). Виявлено передумови застосування парадигмального підходу в гуманітарних науках, окреслені Т. Куном і розвинені сучасними дослідниками. З’ясовано, що гуманітарні науки спрямовані на продукування нових парадигм. Визначаючи смисловий потенціал об’єкта дослідження, вони припускають наявність множини його інтерпретацій, з якої кожного разу реалізується лише одна можлива в конкретних умовах пізнання. Запропоновано розрізняти поняття парадигми як окремої наукової моделі та як узагальненого типу або схеми, відмінної для природничих і гуманітарних наук.

У підрозділі 3.3 *“Загальнонаукова характеристика ідеалу гуманітарного знання”* проаналізовано особливості втілення основних критеріїв науковості знання (обґрунтованість теоретичних тверджень, доведеність висновків дослідження, інтерсуб’єктивність, методологічна усвідомленість, прогностична здатність теорії, визначеність поняттєво-категорійного апарату теорії, орієнтація на практику) в результатах дослідження гуманітарних наук. Обґрунтовано сумірність ідеалів природничого і гуманітарного знання.

У підрозділі 3.4 *“Смислова специфіка гуманітарнонаукових парадигм знання”* здійснено порівняльний аналіз основних відмінностей парадигм у природничих і гуманітарних науках. Головною рисою гуманітарного знання визначено домінування цілісності досліджуваного предмета, явища, особистості над елементами, фрагментами, що дозволяє виокремити центральну категорію гуманітарних парадигм – смисл. Обґрунтовано, що гуманітарне знання спрямоване не стільки на опис і пояснення самого об’єкта дослідження, скільки на залучення цього об’єкта у певне відношення, що задає його смислові координати: слово – контекст, текст – автор, ідеологія – історична епоха, політик – партія тощо, формує його смислово визначеність. Сутність гуманітарного пізнання можна звести до виявлення смислового потенціалу взаємозв’язків досліджуваної реальності, яка має духовний вимір.

Четвертий розділ “Епістемні та методологічні потенції поняття смислу в гуманітарнонаукових теоріях-парадигмах” розкриває зміст поняття смислу в окремих теоріях і концепціях таких гуманітарних наук, як логіка, лінгвістика, психологія, історія, соціологія, і в міждисциплінарній галузі дослідження – когнітології.

У підрозділі 4.1 *“Логіко-лінгвістичні дослідження смислу: семантичний і прагматичний аспекти”* смисл трактується як характеристика думки та її мовного виразу; теоретичний конструкт, що слугує засобом пізнання логічної природи поняття та лінгвістичної природи слова. Логіко-семантичний аспект проблеми смислу розгортається у площині “знаку й означуваного”. Після “лінгвістичного повороту” у філософії центр уваги переноситься на сумірність осмисленості й істинності. Проаналізовано суперечності, які впливають із трактування неопозитивістами смислу як такого, що належить лише речам, явищам, процесам, які існують або можуть існувати, на противагу абсурду, який суперечить реальному станові справ. Виявлено потенціал і обмеження комунікативної інтерпретації смислу в лінгвістичній філософії.

У підрозділі 4.2 *“Плюралізм теоретико-методологічних підходів до вивчення смислу у психології”* виокремлено кілька підходів до постановки та розв’язання проблеми смислу в цій науці. Одні концепції, досліджуючи зовнішні вияви (мовлення, поведінку тощо) внутрішніх ментальних (психічних) процесів, використовують категорію смислу для теоретичного опису структури свідомості й зосереджують увагу на традиційній дихотомії смислу і значення (Л. Виготський, О. Лурія), виявляють зв’язок між смисловою структурою свідомості й становленням особистості (Д. Леонт’єв). Інші концепції на перший план виводять смисложиттєву (екзистенційну) проблематику, визначаючи смисл головною характеристикою людського способу існування, суто людською потребою, що реалізується через вибір і відповідальність (А. Маслоу, Р. Мей, О. Музика, О. Ранк, А. Серій, В. Франкл, М. Яницький). При цьому увага концентрується довкола аналізу взаємозв’язку смислу та цінностей. Загалом смислорієнтована психологія протистоїть редукціоністському підходові, згідно з яким людина зводиться до стимулів і реакцій, виявів підсвідомого чи інших чинників.

У підрозділі 4.3 *“Трактування смислу історії у філософських та історико-наукових концепціях”* розкривається зміст поняття “смысл” в історичній науці порівняно з філософією історії. Проаналізовано, по-перше, джерелознавчий ракурс проблеми смислу, пов’язаний із трактуванням історичного джерела й відповідними підходами до його вивчення, по-друге, теоретико-інтерпретаційний ракурс, зумовлений проблемою теоретичної інтерпретації історичних даних – емпіричного матеріалу історії, по-третє, загально-схематичний ракурс, пов’язаний зі спробами змалювати загальну схему історичного процесу, в межах якої кожна окрема подія набуває певного смислу і значення. Обґрунтовано тезу про те, що інтерпретація залишається фундаментальним методом роботи передусім з історичними текстами як знаковими системами, водночас поле її застосування значно розширилося після так званого лінгвістичного повороту: текст постає універсальною знаково-символічною формою буттєвості кожного гуманітарного знання. Незважаючи на специфічні риси інтерпретації в різних науках (граматична, історична, психологічна, соціологічна тощо), незмінною залишається відкрита смислова множинність будь-якого тексту.

У підрозділі 4.4 **“Теоретико-методологічні конструкції смислу в інтерпретативній соціології”** виявлено провідну роль поняття смислу в розробці методології соціологічного пізнання та побудові соціологічних теорій М. Вебера, Г. Зімеля, А. Шюца, Р. Хітцлера й ін. Показано, що одним із завдань соціології, як і інших гуманітарних наук, є відтворення смислу через процедуру розуміння. Соціологічне дослідження спирається на процедури, де провідну роль виконують вихідні принципи спостереження, розуміння й тлумачення (Р. Хітцлер). Інтерпретативна соціологія характеризується загальною гуманітарною спрямованістю, яка виявляється, зокрема, у наданні переваги якісним методам дослідження над кількісними, проникаючи “всередину” досліджуваних явищ, а не залишаючись “назовні” у межах винятково причиново-наслідкових ланцюжків, моделей стимулів-реакцій або функціонально-структурного аналізу.

У підрозділі 4.5 **“Конституювання смислу як вияв когнітивної діяльності людської свідомості”** поняття смислу береться у взаємозв’язку зі специфічно людськими виявами екзистенції – свідомістю, мовою, поведінкою, діяльністю, які досліджує когнітологія. Сфера досліджень когнітології дозволяє поєднувати нові та традиційні підходи до вивчення смислу, зокрема герменевтичний, дискурсивний та ін. Проаналізовано характеристики когнітивної парадигми (антропоцентричність, методологічний плюралізм, урахування соціокультурного контексту тощо), які утверджують зростання її ролі в гуманітарних науках. Розмежовано значення смислу як категорії і як концепту, проаналізовано як обмеження, так і переваги кожного з них. Категорії, з погляду філософії, позначають основні характеристики, властивості буття та найзагальніші ідеї про нього. З погляду когнітології, смисл як категорія (група понять, об’єднаних спільними рисами) постає розмитим утворенням з невизначеними контурами, що призводить до звуження проблемного поля дослідження. Натомість “смысл” як концепт зі складною внутрішньою структурою компонентів володіє значним потенціалом, розширюючи сферу конкретно-наукового пізнання, не втрачаючи при цьому методологічної єдності дослідження.

П’ятий розділ “Смысловий потенціал гуманітаристики в сучасному науковому та освітньому просторі” присвячений виявленню потенціалу смислової визначеності гуманітарного знання для розв’язання актуальних проблем постнекласичної філософії науки та освіти.

У підрозділі **5.1 “Формування смислового типу постнекласичної раціональності”** обґрунтовано потребу у формуванні нового типу раціональності, сумірного з провідними тенденціями постнекласичної науки (міждисциплінарний синтез; плюралістична методологія; синергетичне й потенціалістичне світорозуміння; інтеграція різних форм знання; врахування людиномірності, ціннісно-сислової зумовленості процесу пізнання тощо). Проаналізовано вплив процесу конституювання гуманітарних наук на переосмислення ролі суб’єктивних чинників у процесі пізнання на некласичній і постнекласичній стадіях розвитку науки. Показано, що, незважаючи на розгорнуту критику наукової раціональності на різних підставах, триває пошук адекватного розуміння і застосування раціональних процедур наукового пізнання й осмислення його результатів.

У підрозділі **5.2 “Плюралізм парадигм і процеси інтеграції в науці”** розкриваються потенції гуманітарного знання, важливі для формування цілісної гуманітарно-наукової картини світу. Проаналізовано онтологічні й філософсько-теоретичні підстави виникнення ідеї єдності наукового знання (метафізичні, методологічні та ін.). Показано переваги інтеграційної стратегії об’єднання наук, порівняно з уніфікаційною. Розкрито можливості специфічно гуманітарних підходів і методів пізнання смислових феноменів для збагачення загальнонаукової методології.

У підрозділі **5.3 “Смисл як засіб актуалізації творчого потенціалу гуманітаристики”** мовиться про креативність як сутнісну характеристику людського способу буття й діяльності, зокрема наукової, спрямованої на отримання нового знання у творчому пізнавальному процесі. Обґрунтовано думку про те, що смисл постає індикатором (“лакмусовим папірцем”) для розрізнення виявів справжньої творчості й псевдотворчості – “проектувальної креативщини” (В. Возняк). Творчість визначається як діяльність, зумовлена смисложиттєвими настановами особистості, які зазнають як індивідуально-біографічного, так і соціально-культурного впливу. Осмислення трактується не просто як засіб оцінки чи спосіб засвоєння готового продукту пізнання, а як метод відкриття нового знання, безпосередньо не визначеного попереднім досвідом і суворо не детермінованого наявним. Поява нового знання уможливується творчим осмисленням, новим поглядом на відомі речі.

У підрозділі 5.4 “Смислові трансформації гуманітарних технологій в освіті” проаналізовано підстави для суміщення технологічного й гуманістичного дискурсів у науково-освітньому просторі. Виявлено провідну роль потягу людини до творчості, який реалізується новими засобами, відкритими завдяки таким новітнім технологіям, як розширена реальність, Інтернет речей, розумні об’єкти, 3D друк, гнучкі дисплеї, натільні технології, віртуальні ігри, гейміфікація тощо. Головна увага приділена впливу цих технологій на процеси взаємодії людини і суспільства, на розвиток освіти й освіченості людей, поширення гуманізму та втілення ідеалів гуманності в сучасній культурі. Сучасні технології забезпечують ресурси для реалізації головних гуманітарних стратегій нового тисячоліття, зокрема, освіти без кордонів, освіти впродовж життя, доступності освіти для людей з обмеженими можливостями, транскордонної культурної комунікації, формування глобальної світової культурної спільноти, поширення загальнолюдських цінностей і смислів тощо.

ВИСНОВКИ

Підсумовуючи результати дослідження, ми дійшли таких основних висновків:

1. Глобальні виклики, з якими зіштовхнулося людство у ХХ столітті, зумовили потребу в переосмисленні взаємозв’язку традиційних філософських проблем: смислу буття, смислу пізнання і смислу діяльності. Спектр різноманітних тлумачень смислу розгортається між протилежними полюсами: заданого ззовні (трансцендентного) чи внутрішньо притаманного (іманентного), об’єктивного чи суб’єктивного, історично незмінного чи соціокультурно зумовленого, соціального чи персонального, природничого чи гуманітарного тощо.

2. Експлікації змісту поняття “смысл” у різних царинах науки мають парадигмальне значення, оприявнюючи специфічні риси двох головних сфер пізнання – природознавства і гуманітаристики, а також пов’язаних із ними технічних і соціальних наук. Ми розрізняємо дві пізнавальні настанови – парадигми смислу: 1) розкриття смислу (притаманного світові, природі, існуванню) через відкриття законів Універсуму шляхом установлення відповідності між знаннями про світ і самим світом (знання як опис наявного); 2) творення смислів (культурних, соціальних, особистісних, екзистенційних) у процесі виявлення невідповідності

між дійсним і належним, реальним та ідеальним (оцінювання з погляду належного). Перша парадигма передбачає узгодження наших уявлень про світ із самими предметами, явищами та процесами, які ми пізнаємо, і припускає можливість зміни цих уявлень у процесі пізнання. Вона характерна для природничих наук, які намагаються створити теорії, покликані найточніше описати і пояснити виявлені природні закономірності, а відтак на цій основі спроектувати і створити нову дійсність – штучний світ (завдання технічних наук). Друга парадигма передбачає порівняння дійсності з нашими уявленнями, ідеалами, нормами, а також можливість її відповідного перетворення. Вона характерна для гуманітарних наук, мета яких – на основі пізнання специфічно “людського”, належного оцінити їх актуалізацію в наявному і тим самим реалізувати гуманітарний і соціокультурний виміри буття.

3. Завдяки спостережуваній нині тенденції до інтеграції гуманітарного і природничого знання та формування на цій підставі цілісної гуманітарно-наукової картини світу питання про смисл і цілі пізнання набуває неабиякого значення. Ставлення до знання як до сили, сформульоване фундаторами новочасної науки, сьогодні може бути доповнене образом знання, наповненого смислами.

4. Зусилля філософів і науковців, спрямовані на виявлення методологічних засад гуманітарного пізнання та можливостей досягнення загальнозначущого, об’єктивного знання про духовні, культурні, соціальні явища, сформували спільне проблемне поле гуманітарних наук, на ґрунті якого постала низка філософських напрямів і гуманітарнонаукових підходів, зокрема: герменевтика, феноменологія, структуралізм і постструктуралізм (постмодернізм).

5. Головна мета гуманітарних наук – пізнання людини, об’єктивованих виявів її творчої сутності, здатності виходити за межі наявного, конструювати уявне, належне. Їхня специфіка полягає в тому, що, пізнаючи, людина збагачується новими смислами, які впливають на подальше пізнання. Тим самим неперервно підтримується і створюється людський світ – духовний, культурний, соціальний, забезпечується процес формування самої людини, її гуманності. Смисли – елементи підживлення динамічної і континуальної єдності особистості та культури. Отже, гуманітарні науки підтримують цілісність культури, утверджують спільне підґрунтя людського буття, формують і розвивають особистість, а також конституують світогляд через осмислення багатограних характеристик, форм і способів буття.

6. Беручи за основу поняття “парадигма”, варто розрізняти “теорії-парадигми” і “схеми-парадигми”. Теорії-парадигми збігаються з Куновим визначенням цього феномену. Вони слугують підґрунтям для конструювання абстрактних схем-парадигм – узагальнених зразків, які відображають спільні для парадигм-теорій уявлення про предмет, принципи і методи пізнання.

7. Основними схемами-парадигмами постають природнича і гуманітарна, кожна з яких має свої специфічні риси. Природнича парадигма у гранично широкому значенні цього поняття налаштовує дивитися на сам-світ, а гуманітарна – на людино-світ (духовний, людиномірний, ціннісний).

8. Природнича наукова парадигма конституює образ фрагментованого буття. Головна риса гуманітарного знання – домінування цілісності досліджуваного предмета (явища, особистості тощо) над елементами, фрагментами. Саме ця риса дозволяє виокремити центральну категорію гуманітарної парадигми – смисл, який постає над об’єктами, фактами, об’єднуючи їх у цілісність.

9. У самих гуманітарних науках виокремлюються теорії-парадигми, які зорієнтовані на стандарти природничих наук, з акцентом на редукції до елементарних складників, функцій тощо (структурна лінгвістика, емпірична історіографія, психоаналіз), і теорії-парадигми, спрямовані не стільки на опис і пояснення об’єкта дослідження, скільки на його залучення у певне відношення, що задає його смислові координати: знання – освіта, ідеологія – історична епоха, політик – партія тощо (гуманістична педагогіка, феноменологічна соціологія, логотерапія).

10. Гуманітарнонаукова парадигма визначається сукупністю характерних рис усталених, вивірених науковою практикою зразків гуманітарного знання, сформованих на широкому світоглядному фундаменті розуміння людиною себе і своєї діяльності у світі, що задає духовно-смисловий і людиномірно-ціннісний виміри досліджуваної предметної сфери.

11. Аналіз принципів гуманітарного пізнання, окреслених у працях Михайла Бахтіна (подолання опозиції суб’єкта й об’єкта; визнання причетної свідомості суб’єкта; розкриття потенційної сутності об’єктів пізнання в актуальній даності; плюралізм методологій гуманітарних наук; критерій глибини розуміння; історичність пізнання в контексті великого часу; позазнаходження суб’єкта пізнання тощо), дозволив розширити перелік загальнонаукових і специфічних рис гуманітарного знання. Такий

підхід узгоджується з потенціалістичним розумінням сутності гуманітарнонаукового знання як зумовленого взаємодією того, хто пізнає, і того, що пізнається, їхнім обопільним взаємозбагаченням, у результаті якого розкриваються нові смислові горизонти людського світу.

12. У логіці та лінгвістиці смисл трактується як характеристика думки та її мовного вираження. Слово як носій певного значення відправляє нас до денотата – множини предметів або явищ, які позначаються цим словом. Відповідно, смисл слова пов'язаний із самим способом виокремлення такої множини предметів або явищ, виявляючи притаманні їм властивості. Систему взаємозв'язків слова називають смисловою структурою. Оскільки координати слова у цій структурі визначаються не лише мовою, текстом, а й знаннями людини, науковою картиною світу, остільки мовно-логічний аналіз входить у проблемне поле філософії науки, набуваючи методологічного значення.

13. Поняття смислу в контексті психології постає, головне, в таких ракурсах: смисл як методологічний чинник опосередкування бінарних опозицій “суб’єкт – об’єкт”, “психічне – фізичне”, “внутрішнє – зовнішнє”; як базовий мотиваційний чинник людського існування; як структурний компонент свідомості, сумірний або тотожний цінності.

14. В історії смисл розуміють, з одного боку, як філософську категорію (філософія історії), з іншого – як поняття в межах герменевтично-феноменологічної традиції (методологія історії). Смисл історичного буття може бути двох видів: об’єктивістсько-онтологічний та суб’єктивно-антропологічний. Розмежування філософії історії та науки історії під впливом позитивізму ознаменувало відмову від наукового дослідження смислу історії як цілісного, цілеспрямованого процесу, натомість смисл постає у джерелознавчому, теоретико-інтерпретаційному та загально-схематичному ракурсах. Гуманістичний і синергетичний підходи до розуміння смислу історії сумірні з інтегративними процесами в науці, виявляючи потенціал двобічної взаємодії гуманітарних і природничих наук.

15. Поняття смислу посіло чільне місце в інтерпретативній та феноменологічній соціології, заснованих на поєднанні методології гуманітарних наук з емпіричною верифікацією та каузальним поясненням. “Смислові” категорії людського досвіду застосовують у дослідженні соціальних феноменів, оскільки соціальний світ від самого початку постає світом смислів: смислом наділені як дії людини (з погляду мотивів і цілей), так і об’єкти культури (в

контексті їхнього призначення). Розуміння смислу загалом можливе завдяки інтерсуб'єктивності соціального світу.

16. У когнітології визначення смислу як концепту зі складною внутрішньою структурою дозволяє розширити пізнавальну сферу гуманітарних наук, не втрачаючи методологічної єдності різноманітних досліджень. Концепт смислу постає міждисциплінарним феноменом.

17. Смысл як філософську категорію можна визначити як метаорієнтир, згідно з яким вибудовується стратегія людського буття. Пошук такого орієнтиру завжди імпліцитно пов'язаний з пошуками абсолютних первнів. Смысл, з одного боку, усвідомлюється суб'єктом пізнання особистісно, а з іншого – постає вектором, спрямованим на цілі та цінності, що мають об'єктивне, незалежне від суб'єкта значення.

18. Поняття смислу – серцевина гуманітарнонаукових парадигм, оскільки здатність наділяти смыслом дійсність довкола себе – сутнісна характеристика людини, глибина якої значно переважає можливості раціональності. Осмыслення не вичерпується лише раціональним пізнанням, – це шабель, на якому сходяться до одного центру розум, віра, інтуїція, здоровий глузд і почуття. Смысл передбачає вихід за горизонт утилітарних пізнавальних потреб у цілісність світу, в якому людське – лише частка поряд із природним і культурним.

19. Ми розрізняємо три типи раціональності: логіко-фактуальний, нормативний і смисловий. Логіко-фактуальний тип притаманний класичній науці. Його теоретичний і методологічний взірць – фізика. Нормативний тип раціональності втілений у некласичній науці, коли внутрішні трансформації природничого та математичного знання збігаються з часом конституювання соціогуманітарних наук (історії, соціології, психології тощо). Увага дослідників акцентується на суб'єкті пізнання та на знаннях, які передують пізнанню об'єкта. У постнекласичній науці на тлі процесу інтеграції, зростання кількості міждисциплінарних досліджень, екстраполяції методів одних галузей пізнання на інші формується смисловий тип раціональності. Категорія смислу об'єднує факти, знання, засоби, цінності, цілі, результати пізнання у цілісність із нелінійними характеристиками. Це не вертикальний зв'язок, який пронизує процес пізнання знизу догори чи навпаки, а щось на кшталт коду, що відтворюється на всіх етапах процесу, на різних рівнях. Смысловая раціональність сумірна із соціокультурним запитом на формування цілісного гуманітарно-наукового знання – не окремо про світ і людину, а про людський світ.

20. Наукова творчість трактується як діяльність, зумовлена смисложиттєвими настановами особистості, як вияв свободи людських прагнень і водночас усвідомлення обмежень, накладених розумом на науковий розсудок. Гуманітарна парадигма знання передбачає принципово відкритий і незавершений характер об'єктів пізнання, оскільки творчий пізнавальний процес не припиняється зі створенням нового знання – це континуум породження смислу, розуміння, інтерпретації.

**Основні твердження дисертаційного дослідження
викладені у таких публікаціях автора:**

Односібна монографія:

1. Рупташ О. Поняття смислу в гуманітарнонауковій парадигмі знання : монографія / Ольга Рупташ. – Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2015. – 336 с. (18,4 друк. арк.)

Статті у фахових наукових виданнях:

2. Турко О. Смысловий потенціал наукового пізнання / Ольга Турко // Науковий вісник Чернівецького університету : зб. наук. праць. – Чернівці: Рута, 2009. – Вип. 462–463. Філософія. – С. 69–73.

3. Турко О. Смыслова визначеність і розуміння в науковому пізнанні / Ольга Турко // Науковий вісник Чернівецького університету : зб. наук. праць. – Чернівці : Чернівец. нац. ун-т, 2009. – Вип. 464–465 : Філософія. – С. 77–80.

4. Турко О. Проблема смислу: логіко-методологічний аспект / Ольга Турко // Науковий вісник Чернівецького університету : зб. наук. праць. – Чернівці : Чернівец. нац. ун-т, 2011. – Вип. 534–535 : Філософія. – С. 48–52.

5. Рупташ О. Смыслові горизонти загальнонаукової парадигми знання / Ольга Рупташ // Науковий вісник Чернівецького університету : зб. наук. праць. – Чернівці : Чернів. нац. ун-т, 2011. – Вип. 541–542 : Філософія. – С. 83–87.

6. Рупташ О. Проблема смислу: філософсько-антропологічний аспект / Ольга Рупташ // Людинознавчі студії : зб. наук. праць ДДПУ ім. Івана Франка. – Дрогобич: Наук.-вид. центр ДДПУ імені Івана Франка, 2011. – Вип. 24 : Філософія. – С. 64–76.

7. Рупташ О. Історична наука і пошук парадигмальних підвалин гуманітарного знання / Ольга Рупташ // Проблеми гуманітарних наук : зб. наук. праць ДДПУ ім. Івана Франка. – Дрогобич : Ред.-вид. відділ ДДПУ імені Івана Франка, 2012. – Вип. 29 : Філософія. – С. 18–37.

8. Рупташ О. Специфіка та смислові горизонти гуманітарної парадигми знання / Ольга Рупташ // Науковий вісник Чернівецького університету : зб. наук. праць. – Чернівці : Чернів. нац. ун-т, 2012. – Вип. 602–603 : Філософія. – С. 53–58.

9. Рупташ О. Смысл как засіб актуалізації творчого потенціалу в гуманітаристиці / Ольга Рупташ // Науковий вісник Чернівецького університету : зб. наук. праць. – Чернівці : Чернівец. нац. ун-т, 2012. – Вип. 621–622 : Філософія. – С. 80–85.

10. Рупташ О. Цінності та смисли в структурі науково-пізнавальної діяльності / Ольга Рупташ // Релігія і соціум. Міжнародний часопис. – Чернівці : Чернівец. нац. ун-т, 2013. – №1 (9). – С. 29–36.

11. Рупташ О.В. Поняття “смысл” у філософському та науково-методологічному дискурсах / О. В. Рупташ // Гілея : наук. вісник : зб. наук. праць. – К. : ВІР УАН, 2013. – Вип. 72 (№ 5). – С. 343–349.

12. Рупташ О. Категорія contra концепт: когнітивний підхід до проблеми смыслу / Ольга Рупташ // Науковий вісник Чернівецького університету : зб. наук. праць. – Чернівці : Чернівец. нац. ун-т, 2013. – Вип. 646–647 : Філософія. – С. 24–28.

13. Рупташ О. Методологічний потенціал гуманітаристики в процесі інтеграції наук / Ольга Рупташ // Науковий вісник Чернівецького університету : зб. наук. праць. – Чернівці : Чернівец. нац. ун-т, 2013. – Вип. 663–664. Філософія. – С. 213–217.

14. Рупташ О. В. Смысл як аксіологічна передумова трансформації філософії та методології науки / О. В. Рупташ // Вісник Черкаського університету : [науковий журнал]. – Черкаси : Черкас. нац. ун-т імені Богдана Хмельницького, 2013. – № 31 (284) : Філософія. – С. 113–120.

15. Рупташ О. В. Парадигмальний підхід в гуманітарних науках / О. В. Рупташ // Нова парадигма : [журнал наукових праць]. – К. : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2014. – Вип. 122. – С. 20–32.

16. Рупташ О. Герменевтична та феноменологічна інтерпретації смыслу / Ольга Рупташ // Науковий вісник Чернівецького університету : зб. наук. праць. – Чернівці : Чернівец. нац. ун-т, 2013. – Вип. 706–707 : Філософія. – С. 93–98.

17. Рупташ О. Поняття смыслу в інтерпретативній парадигмі соціогуманітарних наук / Ольга Рупташ // Релігія і соціум : [міжнародний часопис]. – Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2014. – № 3–4 (15-16). – С. 5–11.

18. Рупташ О. Контрверзи смислу: особливості постмодерністської аргументації / Ольга Рупташ // Науковий вісник Чернівецького університету : зб. наук. праць. – Чернівці : Чернівець. нац. ун-т, 2014. – Вип. 726–727 : Філософія. – С. 98–105.

Статті у наукових періодичних виданнях інших держав з напрямку, з якого підготовлено дисертацію:

19. Рупташ О. В. Потенциальная бесконечность смысла в гуманитарно-научной парадигме знания / О. В. Рупташ // Вестник Санкт-Петербургского университета. – СПб., 2013. – Вып. 3. – С. 35–43. (Серия 17 «Философия. Конфликтология. Культурология. Религиоведение»).

20. Ruptash, Olga. Specificity and Semantic Horizon of the Human Sciences from the Viewpoint of Bakhtin's Metalinguistics / Olga Ruptash // Philosophy Study– EL Monte : David Publishing Company, 2013. – Vol. 3. – No. 7. – Pp. 559–568.

21. Рупташ О. В. Смысловые трансформации парадигм в процессе перехода от классической к постнеклассической науке / О. В. Рупташ // Вестник Пермского университета. – Пермь : ПГНИУ, 2014. – Вып. 1 (17) : Философия. Психология. Социология. – С. 68–73.

22. Рупташ О. В. Интеграция гуманитарных и естественных наук: к вопросу об основаниях // «Приволжский научный вестник» : [научно-практ. журнал]. – Ижевск : ООО «ПервопечатникЪ», 2013. – № 10 (26). – С. 68–73.

23. Рупташ О. В. Смысл на полях значения в структуралистском методологическом дискурсе / О. В. Рупташ // Гуманитарные научные исследования. – М. : ООО «Международный научно-инновационный центр», 2014. – № 11. – С. 197–203.

Статті в інших наукових виданнях:

24. Рупташ О. В. Роль смысловых настанов у детермінації наукового пізнання / О. В. Рупташ // Філософія. Культура. Життя : міжвузівський зб. наук. праць. – Дніпропетровськ : Дніпропетр. держ. фінанс. академія, 2012. – Вип. 38. – С. 155–163.

Тези та матеріали наукових конференцій, конгресів:

25. Турко О. Ціннісно-сміслова визначеність науково-технічного пізнання / Ольга Турко // Філософія гуманітарного знання: після Вільгельма Дільтея : матеріали міжнародної конференції, 16-17 жовтня 2009 р. – Чернівці : Рута, 2009. – С. 184–187.

26. Турко О. В. Смысл как междисциплинарна проблема / О. В. Турко // Гуманізм та освіта : збірник матеріалів Х Міжнародної науково-практичної конференції 14-16 вересня 2010 р. – Вінниця : УНІВЕРСУМ-Вінниця. 2010. – С. 133–134.

27. Турко О. В. Смысл історії в концепції М. Костомарова: європейська традиція чи самотність / О. В. Турко // Українська філософська думка у контексті європейської філософії : Всеукраїнська науково-практична конференція (19-20 травня 2011 року) : матеріали доповідей та виступів. – Івано-Франківськ : Симфонія форте, 2011. – С. 125–127.

28. Ruptash O. Sense Determination in the Humanitarian and Scientific Cognition / Olga Ruptash // Гуманітарно-наукове знання: становлення парадигми: матеріали Міжнародної наукової конференції 7-8 жовтня 2011 р. – Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2011. – С. 73–76.

29. Рупташ О. В. Парадигмальність смислу і процес інтеграції наукового знання / О. В. Рупташ // Людина і світ: способи та аспекти взаємовпливів : тези Міжнародної наукової конференції “XXIV Читання, присвячені пам’яті засновника Львівсько-Варшавської філософської школи К. Твардовського”, 10-11 лютого 2012 р. – Львів : Вид-во “Ліга-Прес”, 2012. – С. 78–81.

30. Рупташ О. В. Гуманітарні виміри новітньої наукової парадигми / О. В. Рупташ // Знання. Освіта. Освіченість : збірник матеріалів I Міжнародної науково-практичної конференції, 25-27 вересня 2012 р. – Вінниця : ВНТУ, 2012. – 146с. – С. 108–109.

31. Рупташ О. В. Роль традиції та парадигми в історичній науці / О. В. Рупташ // Гуманізм. Людина. Пам’ять (Пам’яті професора Валерія Григоровича Скотного) : матеріали 24-х Міжнародних людинознавчих філософських читань, 12-13 жовтня 2012 р. – Дрогобич. – С. 123–129.

32. Рупташ О. В. Роль ценностно-смысловых установок в научном исследовании и оценке его результатов / О. В. Рупташ // Материалы Международной научной конференции «Императивы творчества и гармонии в проектировании человекомерных систем», г. Минск, 15-16 ноября 2012 года. – Минск : Право и экономика, 2013. – С. 36–37.

33. Рупташ О. В. Формування наукових смислів у діалозі вчителя й учня / О. В. Рупташ // Феномен учнівства та учительства в історії філософії і культури (Тези Міжнародної наукової конференції “XXV Читання, присвячені 75-ій річниці з дня смерті засновника Львівсько-Варшавської філософської школи К.Твардовського”, 11-12 лютого 2013 року) – Львів : Вид-во “Ліга-Прес”, 2013. – С.197–198.

34. Ruptash O. Methodological potential of social sciences and humanities: Towards the integrative approach / Olga Ruptash // Philosophy as Inquiry and Way of Life : XXIII World Congress of Philosophy : abstracts, Athens, 04-10 August 2013. – Athens, 2013. – P. 620.

35. Рупташ О. Роль гуманітарної парадигми в інтеграції наукового знання / О. Рупташ // Гуманітарно-наукове знання: розмаїття парадигм : матеріали міжнародної наукової конференції, 14-15 жовтня 2013 р. – Чернівці : Чернівець. нац. ун-т, 2013. – С. 18–20.

36. Рупташ О. В. Понятие смысла в нормативной оценке науки и техники / О. В. Рупташ // Довгирдовские чтения IV : тенденции духовно-нравственного развития современного общества : материалы международной научной конференции, г. Минск, 16-17 мая 2013 г. – Минск : Право и экономика, 2013. – С. 203–205.

37. Рупташ О. В. Смысловая рациональность / О. В. Рупташ // 1913 год – «триумф» классической рациональности : тезисы XII международной научной конференции, 20-23 ноября 2013 г. – СПб., 2013. – С. 115–117.

38. Рупташ О. В. Смысловий вектор інтеграції в науці / О. В. Рупташ // Знання. Освіта. Освіченість : збірник матеріалів II Міжнародної конференції, 2-3 жовтня 2014 р. – Вінниця : ВНТУ, 2014. – С. 54–57.

39. Рупташ О. В. Некласичні настанови у структуралістській методології гуманітарних наук / О. В. Рупташ // Гуманізм. Людина. Особистість : матеріали 26-х Міжнародних людинознавчих філософських читань (Дрогобич, 2014 р.). – Дрогобич : Редакц.-видав. відділ Дрогобиць. держ. педагог. ун-ту імені Івана Франка, 2014. – С. 241–244.

АНОТАЦІЯ

Рупташ О. В. Евристичний потенціал поняття смислу в гуманітарнонаукових парадигмах знання. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософських наук за спеціальністю 09.00.09 – філософія науки. – Інститут філософії імені Г. С. Сковороди НАН України. – Київ, 2015.

Дисертація присвячена дослідженню методологічного потенціалу поняття “смысл” і його експлікацій у парадигмах гуманітарнонаукового знання. Виявлено концептуальні засади дослідження смислу в контексті провідних напрямів філософсько-методологічного обґрунтування гуманітарного знання (герменевтиці, феноменології, структуралізму та постструктуралізму), на підставі яких, поряд із різними версіями позитивістської методології, розгорнулися формально-логічні, семантичні, лінгвістичні, психологічні, соціально-історичні, культурно-символічні, когнітологічні дослідження феномену смислу

в гуманітарних науках. Обґрунтовано специфіку гуманітарного пізнання як процесу осмислення, що підпорядковується методологічно організованому розумінню й інтерпретації (герменевтика, феноменологія), конструкції та деконструкції (структуралізм, постструктуралізм) об'єктів дослідження.

Окреслено головні аспекти дослідження смислу (онтологічний, антропологічний, епістемологічний і аксіологічний) у межах філософії науки. Проаналізовано розбіжності настанов природничих (зорієнтованість на опис) і гуманітарних парадигм (превалювання оцінки) у процесі дослідження наукових проблем. Розкрито значення переходу від класичної до посткласичної науки шляхом смислових трансформацій парадигм: від ідеалу ціннісно-нейтральної науки, абстрагованої від питання про смисл пізнання та від аксіологічної проблематики, до переорієнтації на дослідження ціннісно-смислової релевантності наукового знання. Конкретизовано методологічні настанови аксіологічного потенціалізму, згідно з якими смисл тлумачиться як актуалізований потенціал взаємодії людини зі світом. Досліджено сучасні тенденції застосування новітніх технологій у гуманітарному розвитку й освіті.

Ключові слова: гуманітаризація, гуманітарні науки, гуманітарнонаукове знання, методологія, парадигма, смисл, філософія науки.

АННОТАЦІЯ

Рупташ О. В. Эвристический потенциал понятия смысла в гуманитарнонаучных парадигмах знания. – Рукопись.

Диссертация на соискание научной степени доктора философских наук по специальности 09.00.09 – философия науки. – Институт философии имени Г. С. Сковороды НАН Украины. – Киев, 2015.

В диссертации исследуется методологический потенциал понятия «смысл» и его экспликации в парадигмах гуманитарнонаучного знания. Предложено определение понятия смысла, связанное с его характеристиками в пределах двух полюсов бытия – наличного, который является границей конкретности смысла, его определенности совокупностью отношений человека и мира, и должного – границей абсолютности смысла, его предзаданности абсолютными началами. Между этими полюсами формируется множество подходов к интерпретации смысла как философской и научной проблемы. Обозначены

концептуальные основы исследования смысла в ведущих направлениях философско-методологического обоснования гуманитарного знания (герменевтике, феноменологии, структурализме и постструктурализме), на основании которых, наряду с различными версиями позитивистской методологии, развиваются формально-логические, семантические, лингвистические, психологические, социально-исторические, культурно-символические, когнитологические исследования феномена смысла в гуманитарных науках.

Очерчены главные аспекты исследования смысла (онтологический, антропологический, эпистемологический и аксиологический) в рамках философии науки. Предлагается различать теории-парадигмы и схемы-парадигмы (гуманитарная и естественнонаучная). Проанализированы отличия установок естественнонаучной (ориентированность на описание) и гуманитарной парадигм (превалирование оценки) в процессе исследования научных проблем. Дано определение понятия гуманитарнонаучной парадигмы как совокупности характеристик устоявшихся, проверенных в научной практике образцов гуманитарного знания, сформированных на широком мировоззренческом фундаменте понимания человеком себя и своей деятельности в мире, задающих духовно-смысловое и человекомерное измерение исследуемой предметной области.

Раскрыто значение перехода от классической к постклассической науке посредством смысловых трансформаций парадигм: от идеала ценностно-нейтральной науки, не ставящей вопрос о смысле познания, избегающей аксиологической проблематики, к переориентации на исследования ценностно-смысловой релевантности научного знания. Конкретизированы методологические установки аксиологического потенциализма, в соответствии с которыми смысл трактуется как актуализированный потенциал взаимодействия человека с миром в диалоге «Я» – «Другой», во взаимосвязях имманентного и трансцендентного, действительного и возможного, наличного и идеального, в соответствии с главными характеристиками гуманитарного знания. Духовные координаты – интеллектуальные (истина – ложь), моральные (добро – зло), эстетические (прекрасное – безобразное) в этом контексте выступают основаниями гуманитаризации научно-технического познания. Доказано, что понятие смысла выполняет функцию интегративно-коммуникационного звена, соединяющего различные компоненты

современного типа мировоззрения, элементами которого является научное, религиозное, художественное и обыденное знание. Исследованы современные тенденции применения новейших технологий в гуманитарном развитии и образовании.

Ключевые слова: гуманитаризация, гуманитарные науки, гуманитарнонаучное знание, методология, парадигма, смысл, философия науки.

ABSTRACT

Ruptash O.V. Heuristic Potential of the Concept of Meaning in Paradigms of the Human Sciences. – Manuscript.

Thesis for a Doctor degree in Philosophy in speciality 09.00.09 – Philosophy of Science. – H. S. Skovoroda Institute of Philosophy, the National Academy of Sciences of Ukraine. – Kyiv, 2015.

The thesis is devoted to the close scrutiny of the concept of meaning and its explications in paradigms of knowledge in the human sciences potential. It is argued that the definition of meaning and clarifying of its characteristics is disposed between the two main poles of being – the Existent, that is a boundary of the scientifically specific meaning, and the Ought-to-Be – a boundary of an absolute sense. They determine a variety of approaches and interpretations of both philosophical and scientific modes. The principle aspects of the study of the meaning (ontological, anthropological, epistemological, and axiological) within the philosophy of science are defined.

A conceptual base of the research of meaning is revealed in the core streams of philosophical and methodological approaches to the humanities (hermeneutics, phenomenology, structuralism and post-structuralism) and also in various versions of the positivist methodology. They maintain logical, semantic, linguistic, psychological, social, historical, cultural, symbolic, and cognitive researches of the phenomenon of meaning in the human sciences. It is argued that the specificity of human sciences cognition is laid in the process of reflection, that is methodologically organized understanding and interpretation (hermeneutics, phenomenology) on a par with construction and deconstruction (structuralism, post-structuralism) of the investigated objects.

The author proposes to distinguish paradigms as theories in the human sciences and two leading pattern-paradigms: the paradigm of the humanities and the paradigm of the natural sciences which is partially used in the humanities. The differences between the natural sciences

paradigms (focused on description) and the human sciences paradigms (focused on evaluation) are analyzed in the process of scientific problems study.

A concept of the human sciences paradigm is defined. It is a set of features of the established and proven in scientific practice samples of human-scientific knowledge built on a broad outlook foundation of human understanding of self and his/her activity in the world, and specifying spiritual and meaningful, along with human-commensurable dimensions of the subject research area.

A great attention is paid to the importance of transition from classical science to post-non-classical science by means of meaningful transformations of paradigms. The classical science ideal is value-neutral science. It does not put the question about the meaning of life and avoids the axiological perspective. Nowadays the reorientation of research to the value and meaningful determination of scientific knowledge is revealed. It is argued that the methodological synthesis is based not only on the necessity to “tighten” the humanities to the level of natural sciences due to the imitation of their research procedures and principles. Moreover, it is also grounded on the reverse process – recognition of speculative designs and models as the core elements of research as well as observation and experiment.

The methodological attitudes of axiological potentialism have been developed within the scope of which the meaning is interpreted as an actualized potential of human interaction with the world in the dialogue of the Self and the Other, in the connection of the Immanent and the Transcendent, the Real and the Potential, the Existent and the Ideal in accordance with the principle characteristics of human sciences knowledge. Such spiritual coordinates as intellectual the True and the False, moral the Good and the Evil, and aesthetic the Beautiful and the Ugly are assumed as the basis of humanization of scientific and technical knowledge in this context. It is proved that the concept of meaning serves as the integrative and communicative link of scientific, religious, artistic and common knowledge components of the modern world view. Current trends in the application of advanced technologies within the process of human development and education have been widely investigated.

Keywords: knowledge, meaning, methodology, paradigm, sense, the human sciences, philosophy of science.

Підписано до друку 29.07.2015 р.
Формат 60x90 ¹/₁₆. Ум. друк. арк. 2,0.
Тираж 100 пр.

Віддруковано з оригінал-макета
у друкарні Видавничого дому «Букрек»
58000, м. Чернівці, вул. Радищева, 10,
тел./факс: (0372) 55-29-43, e-mail: info@bukrek.net.

Свідоцтво про внесення до
Державного реєстру суб'єкта видавничої
справи ЧЦ №1 від 10.07. 2000 р.

